

Щирук Микола Миколайович,
здобувач наукового ступеня кандидата
юридичних наук Науково-дослідного
інституту публічного права, адвокат

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗЕБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА СТ. 191 КК УКРАЇНИ

Кримінальні провадження за ст. 191 КК України традиційно становлять один із наймасовіших і водночас найбільш доказово складних сегментів економічної злочинності, оскільки предметом доказування стають не лише події фактичного вибуття майна, а й характер правомочностей службової особи, режим “ввіреності” чи перебування майна у віданні, механізм розпорядження активами, причинно-наслідковий зв’язок між рішеннями/діями і майновою шкодою, а також наявність прямого умислу саме на привласнення чи розтрату, а не на допущення господарського ризику або управлінської помилки. Статистичні масиви органів кримінальної юстиції та антикорупційної юрисдикції підтверджують сталість значного обсягу таких справ і їхню процесуальну “вартість” у часі та ресурсах, що зумовлює підвищені вимоги до якості доказування і, відповідно, до професійної діяльності захисника як сторони, покликаної забезпечити змагальний контроль за доказовою базою обвинувачення [1; 2]. У цій площині криміналістичне забезпечення діяльності адвоката у провадженнях за ст. 191 КК України слід розуміти не як сукупність факультативних технічних прийомів, а як системний інструментарій реалізації функції захисту, який дозволяє адвокату діяти як активному суб’єкту доказування, цілеспрямовано формувати і перевіряти доказову інформацію, виявляти дефекти процесуальної форми та джерел доказів, а також забезпечувати ефективний судовий контроль за втручанням у права особи [3; 4; 5; 13; 20].

Концептуальною відправною точкою є визнання захисника суб’єктом доказування, який у межах чинного КПК України має не лише право, а й професійний обов’язок здійснювати доказову діяльність, пропонуючи суду альтернативну доказову картину і перевіряючи доказову конструкцію обвинувачення, зокрема через заявлення клопотань, ініціювання слідчих (розшукових) дій і процесуальних дій, подання документів і висновків

спеціалістів/експертів, участь у дослідженні доказів, оскарження рішень, дій чи бездіяльності, а також через аргументоване питання допустимості та належності доказів [3; 4; 12; 20]. Сучасні концепції кримінального процесуального доказування наголошують, що доказування є не механічним накопиченням інформації, а процедурою, підпорядкованою стандартам справедливості, перевірюваності та обмеження дискреції держави, де допустимість доказів і мотивованість процесуальних рішень мають визначальне значення [5; 7; 8; 13]. Звідси випливає, що криміналістичне забезпечення діяльності адвоката у справах за ст. 191 КК України повинно поєднувати доказову стратегію із тактико-ситуаційними рішеннями, а також із постійним контролем “якості” доказів, тобто їх походження, процесуальної форми, способів здобуття, фіксації, збереження та представлення в суді [5; 9; 10; 13].

Специфіка проваджень за ст. 191 КК України полягає у домінуванні документальної, фінансово-економічної та цифрової доказової інформації. Ключову роль зазвичай відіграють договори, додаткові угоди, акти виконаних робіт, накладні, платіжні доручення, бухгалтерські реєстри, первинні документи, внутрішні розпорядчі акти, переписка, журнали доступу до інформаційних систем, дані службових месенджерів, електронна пошта, логи та метадані, а також результати ревізій, аудитів і судових експертиз. Саме тому криміналістичне забезпечення діяльності адвоката у таких справах має бути орієнтоване на роботу з “ланцюгом документування” і “ланцюгом управлінських рішень”, на реконструкцію реального механізму руху майна/коштів, на встановлення, чи було майно ввірене або перебувало у віданні підозрюваного, і чи існувала реальна можливість законного розпорядження в межах повноважень. У цьому сенсі тактика захисника як спеціалізований різновид криміналістичної тактики проявляється у вмінні побудувати доказову версію, що пояснює події інакше, ніж у версії обвинувачення, та підтверджує її перевірюваними джерелами, не виходячи за межі процесуально допустимих засобів [9; 10; 12; 20].

Криміналістичне забезпечення діяльності адвоката у провадженнях за ст. 191 КК України передбачає, по-перше, ранню діагностику доказового ядра обвинувачення і виявлення “вузлових” доказів, без яких конструкція обвинувачення не є стійкою. У таких справах “вузловими” найчастіше виступають: документи, що підтверджують владні чи організаційно-

розпорядчі функції особи; документи, що відображають передачу майна або управління коштами; сліди волевиявлення щодо розпорядження активами; докази фактичного отримання вигоди або спрямування майна на користь третіх осіб; висновки експертиз, які підтверджують обсяг збитків, завищення вартості, невідповідність обсягів робіт, фіктивність операцій. Відповідно, стратегічно важливим є відокремлення фактичного масиву від його інтерпретації: навіть коректно вилучені документи можуть не доводити саме привласнення чи розтрату, а лише свідчити про процедурні порушення в управлінні чи закупівлях, що потребує ретельної криміналістичної й процесуальної перевірки причинно-наслідкового зв'язку та суб'єктивної сторони [5; 7; 19]. По-друге, криміналістичне забезпечення включає розробку тактичних рішень щодо кожної типової процесуальної ситуації: тимчасовий доступ до речей і документів, обшук і виїмка, огляди, допити, призначення експертиз, накладення арешту на майно, відкриття матеріалів стороні захисту, допит експертів у суді, а також оскарження рішень і дій, що порушують права підозрюваного або обмежують можливості захисту [9; 10; 13; 14].

Особливе значення у справах за ст. 191 КК України має тимчасовий доступ до речей і документів як інструмент, який одночасно формує доказову базу обвинувачення і створює для захисту ризику втрати контролю над контекстом документів. На практичному рівні захисник має розуміти, що саме документ, виваний з пов'язаного масиву, може створювати оманливий ефект “доказу” і підміняти реальну картину господарської операції. Тому криміналістичне забезпечення такої ситуації полягає у забезпеченні повноти контексту: витребуванні первинних документів у сукупності, перевірці джерел формування бухгалтерських даних, зіставленні версії обвинувачення з внутрішніми регламентами установи, наказами, посадовими інструкціями та фактичним розподілом повноважень. У науково-практичній площині підкреслюється, що тимчасовий доступ є особливо значущим у справах, пов'язаних з організованими формами злочинної діяльності та складними схемами, і потребує контролю його процесуальної форми та меж, оскільки саме через цей інститут може відбуватися неконтрольоване “вилучення інформаційного ландшафту” підприємства або установи [14]. Для захисника тут принциповими є дві лінії: процесуальна, пов'язана з перевіркою законності ухвал, предмета доступу, належності і допустимості

отриманого; та криміналістична, пов'язана з виявленням неповноти, селективності, маніпуляцій контекстом і підміни фактичних причин економічних наслідків [5; 9; 19].

Не менш ваговою є тактична робота захисника в ситуаціях обшуку, виїмки, огляду та вилучення носіїв інформації, оскільки у справах за ст. 191 КК України саме вилучення документів і цифрових пристроїв може паралізувати діяльність підприємства, створювати непропорційні наслідки, а також генерувати ризики порушення адвокатської таємниці та комерційної таємниці. Криміналістичне забезпечення діяльності адвоката у таких ситуаціях включає контроль за межами дозволу, відповідністю предмета пошуку формулюванню ухвали, належністю вилучених предметів до предмета доказування, коректністю опису і фіксації вилученого, недопущенням “розширювального” вилучення, а також фіксацію процесуальних порушень, які надалі можуть мати визначальне значення для оцінки допустимості доказів у суді [6; 13]. Особливу методологічну опору дає підхід, за яким обшук повинен оцінюватися крізь призму міжнародно-правових стандартів захисту приватності та їх застосування в Україні, що підсилює аргументацію захисту у випадках надмірності, непропорційності чи формальності обґрунтування втручання [6]. У площині судового контролю важливо, щоб захисник не розглядав обшук як одноразову подію, а як процесуальну ситуацію з довготривалими наслідками, де кожна дрібна процесуальна деталь (від опису носія і способу копіювання даних до фіксації часу доступу до файлів) може впливати на оцінку достовірності та допустимості цифрових доказів [13; 19].

У провадженнях за ст. 191 КК України значний доказовий масив часто формується також із використанням матеріалів оперативно-розшукової діяльності та інших інформаційних джерел, що потребує від захисника особливої уваги до процесуальних “переходів” від оперативної інформації до доказів. Хоча доказування у справах про привласнення чи розтрату має переважно документальний характер, оперативні матеріали можуть використовуватися як підстава для ініціювання слідчих дій, для визначення кола осіб, для виявлення каналів виведення активів тощо. Тому криміналістичне забезпечення діяльності адвоката включає вміння відмовитися від оперативну інформацію від доказів та вимагати дотримання процесуальних гарантій судового контролю і прокурорського нагляду за використанням протоколів оперативно-розшукових заходів як

доказів у кримінальному процесі [11]. Ця лінія особливо важлива тоді, коли обвинувачення фактично “підсилює” документальні докази оперативними інтерпретаціями, що можуть бути неперевірюваними або здобутими з порушеннями, і тим самим впливає на внутрішнє переконання суду [11; 13].

Важливий компонент криміналістичного забезпечення діяльності адвоката у справах за ст. 191 КК України становить робота з експертним знанням і результатами ревізій/аудитів. У таких провадженнях обсяг шкоди, характер завищення ціни, відповідність обсягів робіт, реальність поставок, наявність чи відсутність товару, економічний сенс операцій часто підтверджуються експертними висновками, які для суду можуть виглядати “об’єктивним” ядром доказування. Однак криміналістична тактика захисту вимагає критичної верифікації як методики, так і вихідних даних експерта, а також логіки переходу від фактів до висновків. Типовою проблемою є підміна предмета експертизи правовими оцінками або використання неповного масиву документів, що веде до категоричних висновків на слабкій фактологічній основі. Захисник як суб’єкт доказування має забезпечувати постановку коректних питань, ініціювати альтернативні дослідження у межах процесуальних можливостей, вимагати допиту експерта в суді та демонструвати суду потенційні помилки або невизначеності експертного продукту [3; 5; 10; 19; 20]. На рівні концепції доказування це відповідає підходу, за яким допустиме і справедливе доказування передбачає перевірюваність та мотивованість, а не лише формальну наявність висновку в матеріалах [5; 7; 13].

Значним практичним викликом у провадженнях за ст. 191 КК України є відмежування кримінально караної розтрати/привласнення від господарського спору, порушень бюджетної/закупівельної дисципліни або управлінських помилок. Тут криміналістичне забезпечення діяльності адвоката виявляється у здатності реконструювати економічну реальність операції, показати суду альтернативну інтерпретацію подій, підтверджену документами, показаннями, внутрішніми регламентами, та продемонструвати відсутність необхідних ознак складу злочину, зокрема ввіреності майна/відання, прямого умислу, корисливої спрямованості, причинного зв’язку між діями і конкретною шкодою. У цьому контексті особливо вагомими є науково-практичні підходи до участі захисника у доказуванні саме в справах про привласнення або розтрату майна службовою

особою, де підкреслюється необхідність системної, а не епізодичної тактики: від роботи з документами і цифровими слідами до оскарження доказів, отриманих із порушеннями, та нейтралізації “ефекту наперед визначеної інтерпретації” з боку обвинувачення [19]. Звідси випливає, що криміналістичне забезпечення діяльності адвоката включає й комунікативно-процесуальну складову: вміння формувати для суду зрозумілу, логічно послідовну доказову історію, яка пояснює операції та їх наслідки у правомірному контексті, одночасно виявляючи слабкі місця доказової версії обвинувачення [9; 10; 19].

Оскільки у значній частині справ за ст. 191 КК України фігурують службові особи публічних органів, комунальних чи державних підприємств, а іноді й суб’єкти зі спеціальним статусом, тактика захисника повинна враховувати процесуальні особливості, пов’язані з юрисдикцією, гарантіями та механізмами притягнення, а також із чутливістю до питання суддівської незалежності й стандартів справедливого судового розгляду. Наукові розробки щодо гарантій незалежності суддів та проблемних питань притягнення до відповідальності у специфічних категоріях проваджень підсилюють методологічний акцент на неприпустимості процесуальних компромісів, які підривають довіру до правосуддя, і на необхідності чіткої процедури як умови легітимності результату [16; 17]. Аналогічно праці щодо особливостей здійснення кримінального провадження щодо народних депутатів демонструють загальну закономірність: чим чутливіший статус суб’єкта, тим більшим має бути стандарт процесуальної точності й судового контролю, а отже, тим вищими є вимоги до криміналістичного забезпечення діяльності адвоката як гаранта прав і свобод у змагальній процедурі [15; 13]. У практичному вимірі це означає, що захисник у справах за ст. 191 КК України має системно використовувати механізми судового контролю як спосіб не тільки усунення конкретних порушень, а й дисциплінування доказового процесу загалом, забезпечуючи передбачуваність і перевірюваність дій сторони обвинувачення [13].

Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування є одним із ключових стрижнів криміналістичного забезпечення діяльності адвоката у справах за ст. 191 КК України, адже саме через судовий контроль захисник трансформує виявлені тактичні та процесуальні порушення у юридично значущі аргументи, здатні впливати на допустимість

доказів, межі втручання у права та кінцеву оцінку доказової бази [13]. Сучасне розуміння кримінального процесуального доказування вимагає, щоб суд не обмежувався формальним сприйняттям зібраних матеріалів, а здійснював перевірку їхньої процесуальної якості, що в реальній змагальності значною мірою ініціюється й забезпечується активністю сторони захисту [5; 7; 8; 13]. Це особливо важливо у ситуаціях, коли обвинувачення намагається “компенсувати” слабкість доказування умислу або ввіреності майна надмірним посиленням на документи, які підтверджують лише формальні порушення, або на експертні висновки, що виходять за межі компетенції експерта чи ґрунтуються на неповних даних [5; 19].

Криміналістична тактика і тактика захисника в системі криміналістичного забезпечення у справах за ст. 191 КК України проявляються не в “боротьбі будь-якою ціною”, а в раціональному управлінні доказовими ризиками. Це управління включає вибір моменту і форми реагування, послідовність клопотань, фіксацію порушень у процесуальних документах, використання технічних засобів фіксації у дозволених межах, формування переліку ключових питань до свідків і експертів, побудову логіки перехресного допиту, а також організацію роботи із значними масивами документів і цифрових даних [9; 10; 12; 20]. У справах за ст. 191 КК України це має додаткову специфіку: на відміну від багатьох насильницьких або “подієвих” злочинів, де ядром доказування є один епізод, тут доказування часто фрагментоване на десятки операцій і документів, а переконання суду може формуватися кумулятивно з дрібних деталей. Тому криміналістичне забезпечення діяльності адвоката вимагає особливої дисципліни в систематизації доказів, побудові хронології, формуванні причинно-наслідкових зв’язків і демонстрації суду, що окремі “підозрілі” фрагменти не складаються у доказ прямого умислу або ввіреності майна без додаткових, перевірюваних ланок [5; 7; 10; 19].

Окремо слід звернути увагу на тактичні рішення захисника в умовах ризику “організованості” або використання підконтрольних контрагентів, що часто зустрічається у справах про завищення вартості, фіктивні поставки чи “транзитні” операції. Дослідження проблем протидії економічним формам злочинної діяльності, зокрема пов’язаним із захопленням активів і корпоративними конфліктами, підкреслює, що доказування в таких справах нерідко має змішану природу: господарсько-

правові механізми використовуються як оболонка для кримінальних намірів або, навпаки, кримінально-правова кваліфікація використовується як інструмент тиску в корпоративних конфліктах [18]. Для захисту це означає необхідність криміналістично коректного відмежування фактичних і правових площин спору, виявлення ознак зловживання кримінальним процесом та побудови доказової позиції, яка демонструє економічний сенс операцій, реальність поставок/робіт, наявність службової необхідності або законного рішення колегіального органу, а також відсутність корисливої спрямованості [18; 19].

Узагальнюючи, криміналістичне забезпечення діяльності адвоката у кримінальних провадженнях за ст. 191 КК України є необхідною умовою реального забезпечення права на захист у категорії справ, де доказування має багатовимірний документально-економічний і цифровий характер, а процесуальні ризики пов'язані з масштабними втручаннями у права, вилученням майна та інформації, домінуванням експертних висновків і складними схемами руху активів. Ефективність захисту визначається здатністю адвоката діяти як суб'єкта доказування, що системно формує альтернативну доказову картину, перевіряє процесуальну якість доказів обвинувачення, виявляє дефекти їх походження і фіксації, забезпечує тактично виважене дослідження доказів у суді та використовує судовий контроль як ключовий механізм забезпечення справедливого й допустимого доказування [3; 4; 5; 10; 13; 19; 20]. Такий підхід відповідає сучасним концепціям кримінального процесуального доказування та урокам застосування чинного КПК України, які підкреслюють, що легітимність вироку у складних економічних провадженнях залежить не від кількості документів у томах, а від якості доказового процесу, перевірюваності джерел і процедур, мотивованості судових висновків і реальної змагальності, забезпеченої активною, криміналістично підготовленою позицією сторони захисту.

Список використаних джерел

1. Вищий антикорупційний суд. Статистичні звіти за формою № 1-К щодо справ за ст. 191 КК України, 2019–2025 рр. URL: <https://court.gov.ua/sud4509/statystyka/>
2. Офіс Генерального прокурора України. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2019–2025 роки (форма № 1). URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statistics.html>

3. Погорецький М. А. Захисник – суб’єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання. *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 23 травня 2014 р.). Київ : Принт-Сервіс, 2014. С. 480–482. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/2827>

4. Погорецький М. А. Захисник – суб’єкт доказування у кримінальному процесі. *Організація адвокатури і надання правової допомоги в демократичному суспільстві: доповіді міжнар. наук.-практ. конф.* Київ, 2002. С. 27–30.

5. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства України.* 2015. № 3. С. 63–79. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf

6. Погорецький М. А. Обшук: міжнародно-правові стандарти захисту приватності та їх застосування в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 7. С. 243–252. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-7/54>

7. Погорецький М. А. Сучасні концепції кримінального процесуального доказування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу.* 2017. С. 309–312. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/146.pdf

8. Погорецький М. А. П’ять років чинності кримінального процесуального кодексу: уроки для правотворчої діяльності. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 3. С. 11–27. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2017_Pohoretskyi.pdf

9. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2012. № 1 (5). URL : <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf>

10. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 2. С. 113–123. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2016_Sergeeva.pdf

11. Погорецький М. А. Судовий контроль та прокурорський нагляд за використанням протоколів оперативно-розшукових заходів як доказів у кримінальному процесі. *Вісник Верховного Суду України.* 2003. № 2. С. 32–38.

12. Погорецький М. А., Яновська О. Г. Адвокатура України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 368 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8208>

13. Погорецький М. А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. ч. 3. С. 269–279. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40>.

14. Погорецький М. А., Коровайко О. І. Застосування тимчасового доступу до речей і документів у кримінальних провадженнях про злочин, учинені організованими злочинними угрупованнями. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журн.* Київ : Міжвід. наук.-досл. центр з проблем б-би з орг. злоч., 2013.

15. Погорецький М. А., Старенький О. С. Здійснення кримінального провадження щодо народних депутатів: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 79–90. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2017_Pogoretskyi_Starenkyi.pdf

16. Погорецький М. А., Польовий О. Л., Яновська О. Г. Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності: монографія. Київ : ВД «Дакор», 2014. 308 с.

17. Погорецький М. А. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України: проблемні питання матеріального та процесуального права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 223–234. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Pogoretskyi.pdf

18. Кальман О. Г., Погорецький М. А. Рейдерство: причини та заходи протидії. *Вісник Запорізького юрид. ін-ту Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ*. 2009. № 3. С. 150–160

19. Погорецький М., Щирук М. Участь захисника у доказуванні у справах про привласнення або розтрату майна службовою особою: проблемні питання теорії та практики. *Knowledge, Education, Law, Management* 2025 № 3. с. 139–150. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2025.3.20>.

20. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика: монографія. За заг. ред. д. ю. н., проф. М. А. Погорецького. Київ : Алерта, 2016. 336 с.